

Balázs Géza

A borivó tízparancsolata

Bevezetés. A felirat – közszemlére tett szöveg, funkcionális- vagy „díszszöveg”. Különösen az utóbbi másodlagos (írásbeli), valamint ehhez társulva tipográfiai-művészeti jellegénél fogva kulturálisan kiemeli, hangsúlyozza mondanivalóját, esztétikai üzenetet hordoz, a társalgási-társadalmi diszkurzus részévé válik.

A feliratokról, feliratirodalomról szóló írásantropológiai összefoglalómban (Balázs, 2000) meghatároztam a feliratot mint műfajt, bemutattam a feliratkészítés kiváltó okait, a feliratok jellemzőit, alkalmazásuk, használatuk szabályszerűségeit, különösségeit. A következő *felirattípusokat* tárgyaltam részletesebben:

- templomfelirat
- csárda- és kocsmafelirat
- épületfelirat
- táblák, információs feliratok
- butellafelirat
- szerelmi és egyéb ajándéktárgyak (emléktárgyak) feliratai
- falvédőfelirat
- borítékvers, levélvers
- sírfelirat, tréfás sírfelirat
- ruhafelirat
- jelvényfelirat
- járműfelirat, rendszámtábla-szöveg

– jelszó(felirat)

Természetesen a felirattípusok száma még tetszés szerint szaporítható a hordozóközeg, környezet, tematika stb. alapján.

A borivó tízparancsolata. A magyar borkultúrában közismert a *borivó-tíz-*

parancsolat, amelyet több szakkönyv is idéz, azonkívül borospincékben, jobb kocsmákban bekeretezett feliratként teszik közszemlére, illetve prospektus (nyomtatvány) formájában is terjesztik.

A különböző témákban összegyűjtött, felsorakoztatott szabályokat, utasításokat némiképpen a számmisztika alapján sorolják hat-tizenkét pontba; vagy éppen, mint jelen esetünkben, bibliai mintára tízparancsolatba. A föltehetőleg régóta – nyilvánvalóan a felvilágosodás és a reformkori mezőgazdasági oktatás föllendülése óta – terjesztett borivó-tízparancsolat, mint említettem, több változatban él. Ezek közül most hármat mutatok be: egy „alapszövegnek” is tekinthető Fornády (Fuchs) Elemér könyvéből, valamint egy mai prospektust és egy bekeretezett kéziratos borpincefeliratot.

Első változat: Fornády (Fuchs) Elemér: *A borkezelés mestersége* című művéből (rácz, 1999)

1. Bort soha se igyál éhgyomorral!
2. Bor előtt ne egyél édes ételeket!
3. Légy figyelemmel a bor megfelelő hőmérsékletére! Legmegfelelőbb a 9-11°C-os természetes pincehőmérséklet, a vörösbornál szobahőmérséklet: 16-20°C.
4. Ügyelj a palackos bor helyes felbontására! Utána tiszta kendővel töröld meg a palack nyílását!
5. Bort mindig lassan igyál!
6. Apró kortyokban élvezd a bort!
7. Nemes fajtort ne keverj vízzel!
8. Tarts mértéket a borivásban!

9. Jobban ízlik a bor, ha eszel közben valamit!
10. Amikor egy pohár magyar bort veszel a kezébe, hogy fehér abrosz mellett jókedvébe álmodd magad, gondold arra egy pillanatig, mennyi fáradságos, verejtékes munka van ebben a pohárnyi borban, és hogy minden elfogyasztott fűrt szőlő vagy pohárka bor a szőlőművelő munkásnép számára egy-egy darab kenyér.
5. Apró kortyokban élvezd a bort, zamatát
6. A nemes borokat csak tisztán igyad
7. Tarts mértéket a borivásban
8. Jobban ízlik a bor, ha közben eszel is
9. Szeresd, de légy erősebb a bornál
10. Borivás közben gondold arra: mennyi verejtékes munka van egy pohár magyar borban!

Második változat (*Alascavin Rt. Hungary*, prospektus, Szekszárd, é. n.)

1. Bort sohase igyál éhgyomorral!
2. Borivás előtt ne egyél édes ételeket!
3. Ügyelj a borfajták hőmérsékletére!
4. Bort mindig megfontoltan, lassan igyál!
5. Apró kortyokban élvezd a bor zamatát!
6. A nemes borokat csak tisztán igyad!
7. Tarts mértéket a borivásban!
8. Jobban ízlik a bort, ha közben eszel is.
9. Szeresd, de légy erősebb a bornál!
10. Borivás közben gondold arra, mennyi verejtékes, nehéz munka van egy pohárnyi magyar borban.

Harmadik változat (*A borivóhoz*, Őrszentpéter, kézzel írt, papirusztekercset utánzó szöveg, 1993. A szerző felvétele.)

1. Bort sohase igyál éhgyomorral!
2. Borivás előtt ne egyél édes ételeket!
3. Ügyelj a borfajták hőmérsékletére!
4. Bort mindig megfontoltan, lassan igyál!

Mindhárom szöveg megegyezik abban, hogy „tízparancsolat”, vagyis 10 szabályból, pontból áll. A harmadik azonban nem viseli a *tízparancsolat* címet, műfajmegnevezést. Az alapszövegnek tekintett tízparancsolat hosszabb, a másik kettő a feliratszerűség követelményeinek jobban megfelelően rövidebb, tömörebb. Az alapszöveg lehetőségeiből adódóan jóval bővebben fejti ki a 3. és a 10. szabályt. Az egyszerűsödés, rövidülés morfológiai-szintaktikailag általában nem ragadható meg, talán csak egy helyesírási változatban: *sohase – soha se*, a kézzel írt változat 5. pontja egyébként egy bonyolultabb (de jól megoldott) helyesírási, szintaktikai szerkezet: *élvezd a bor zamatát – élvezd a bort, zamatát*. Vagyis az első változatban tárgy szerepű mondatrészből a második változatban értelmező jelző lett.

Az 1–3. pont ettől függetlenül hasonló tematika szerint halad. Ez a 4. pontnál megbomlik, „elcsúszik”. A 4. pont eltér az alapszövegben és a származtatott szövegekben: az alapszöveg a bor felbontásával, míg a származtatott szövegek a megfontolt lassú ivással kapcsolatos tanácsot fogalmaznak meg. Az alapszöveg a 6. pontban szól az apró kortyokban való ivásról, míg erről a származtatott szövegek az 5-5. helyen tesznek említést.

Az alapszövegben a bor keverésének helytelenségére a 7., míg a másik

kettőben a 6.-6. szabály figyelmeztet. Ugyanez az „elcsúszás” figyelhető meg a mértékletesség és az evés tekintetében: a 8. szabály áll párhuzamban a 7.-7. szabállyal, a 9. a 8.-8.-kal. A származtatott szövegeknél a 9. szabály új, ez tehát tartalmi többlet az alapszöveghez képest:

Szeresd, de légy erősebb a bornál.

Ez egyébként a mértékletességet már korábban (az alapszöveg 7., a származtatott szöveg 7.-7. pontjában) megfogalmazott szabály újrafogalmazása, azt is mondhatjuk részben *tautológiája* (fölösleges ismétlése). *Tautológia* egyébként már korábban is megfigyelhető: egyaránt a lassú, kortyonkénti (és implicit mértékletes) ivásra buzdít az alapszöveg 5-6. a származtatott szöveg 4-5. pontja. Elmondható tehát, hogy már eredetileg is volt ismétlés, variálás a bor tízparancsolatában, amely a származtatott szövegek esetében tovább nőtt: ezekben már két-két szabálypont tautologikus. Úgy is vélhetjük, a tautológiára azért volt szükség, hogy tisztességes számmisztikához illően meglegyen a tízparancsolatban a tíz parancsolat.

A 10. pont a tízparancsolatok szociális üzenete. Fontos tartalmi elem továbbá az is, hogy az alapszöveg ezt tovább erősíti-árnyalja („minden elfogyasztott fürt szőlő vagy pohárka bor a szőlőművelő munkásnép számára egy-egy darab kenyér”), a származtatott szövegek ezt kihagyják, viszont megjelenik a bor magyar jelzője hangsúlyozva a borkultúra nemzeti elkötelezettségét.

Az írásjelhasználatban uralkodik a felhívó szövegek írásjele: a felkiáltójel. Az írásjelek a könyvformában a helyükön vannak, a nyomtatványban két helyen már nincs felkiáltójel – igaz, ezek a pontok felszólítás helyett egyszerű tanácsként is felfoghatók. A kézírásos formában elmaradtak a mon-

datvégi írásjelek, csak az utolsó után szerepel felkiáltójel – mintha az összes parancsolat egyetlen mondat volna.

Ez a tízparancsolat didaktikus szabálypontokban, azonban alapvető imperatívusként a kulturált borfogyasztás alapelveit rögzíti. Nyilvánosságra, közzétételre szánt szöveg, ezért terjesztik, függesztik ki ebben a feliratkommunikációs formában.

Egyéb boros feliratműfajok. Értethetően a falvédőkön, amelyek a házasság, háztartás, család alapvető imperatívuszait fogalmazzák meg (többnyire az asszony szemszögéből), ugyancsak megjelennek a borral kapcsolatos szólások, (szálló)igék (Kovács 1987. nyomán):

Az asztal tarka barka / Rajta jó kardarka

Bort, búzát, békességet / Csinos, dolgos feleséget

Ez a világ mi vóna, ha egy kis bor nem vóna

Ha jó a bor, s jó az étel / A vendég sem szalad el

Jó ebéd, jó borocska, megelégedett az uracska

Alkalmi versek hamar válhatnak feliratversekké, pl.:

Oportó, nemes kadarka

kiváló két vörös fajta.

Móri hegyek ezerjója

sok víg nóta hordozója.

(Marton Dénes,

idézi: Rác, 1997. 144.)

De nemcsak alkalmi versek, hanem a magas költészetbe sorolható híres versek, illetve azok emlékezetes sorai is könnyen feliratokká válnak. Vörösmarty Mihály *Fóti dalát* valószínűleg legendárium övezi (hogya va-

lóban Fóton írta-e nagy hatású versét; de állítólag már készen hozta magával Fáy András szüretére). Kevesen tudják, hogy Vörösmarty *Fóti dala* részben folklorizálódott is, mert megzenésítették, s Vörösmarty, illetve a dalszerző nevének megemlézése nélkül terjesztették. Így bukkantam rá a *150 bordal* (Bornemiszsza, é. n.) című kötetben – a tartalomjegyzékben *Fölfelé megy borban a gyöngy* címmel, míg a megadott helyen (a 105. oldalon) *Fóti dal* címmel.

Eddig csak sejtettük, de most már pontos adataink is vannak arra, hogy a bor, a bordal mennyire fontos a magyar költészetben. A magyar líra 50 klasszikusának összes versét tartalmazó CD-n (Verstár '98) a keresőprogram a borral kapcsolatos kifejezések számát ekképp határozza meg:

szó	előfordulás (találat) száma
bor (összes szóalakban)	4775
bor (alapalakban)	582
bordal	6*

összehasonlító adat:

szó	előfordulás (találat) száma
pálinka (összes szóalakban)	11

A bor „magas” irodalma mellett az ún. alkalmazott vagy alkalmi költészet ennél jóval nagyobb mennyiségben termi az alapanyagot a borról szóló feliratirodalomhoz. Ide tartoznak a lakodalmas szokások közül a *bor-köszöntő vőfélyversek*. Pl.:

*Mikor Noé apánk Isten parancsára
A vízőzön előtt futott a bárkába,
Minden állatfajtaból, növényből egyet
vitt,*

Hogy ne nélkülözzön a víz után semmit.

Ám a legbölcsebben mégis csak azt tette,

Hogy a szőlőtökét el nem felejtette.

Neki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,

Amelyből erőnket, kedvünket szerezzük.

*Rajta tehát, urak, töltsünk a pohárba,
Igyunk Noé apánk emlékére máma!*

Hogy szőlőt termesztett, legyen érte hála,

*Neki köszönhető szívünk vidámsága.
Ámen.*

(Király, 1997. 80.)

Nagy Ivó az én becsületes nevem,

A bort én szeretem.

Szent Borbála napján pincében születtem.

Nagyapám kántor volt, apám kefekötő,

A bort csap alul itta mind a kettő.

Ha az én gégémen egy csepp víz lefolyna,

Sírában mindkettő rögtön megfordulna.

Egészségünkre!

(Király, 1997. 84.)

Befejezésül egy olyan vőfélyvers, amelynek hangulata kissé a tízparancsolatra emlékeztet – természetesen „lakodalmi” hangszerelésben:

*Borból a fehérség keveset fogyasszon,
Mert nincs rútabb látvány, mint a részeg asszony!*

Egyszer láttam egyet, de meg is utáltam,

Még ha rá gondolok, borsózik a hátam!

(Király, 1997. 81.)

* A bordalt író, illetve versükben a bordal szót szerepeltető költők: Kölcsey, Vörösmarty, Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Tóth Á.

Irodalom

Balázs Géza: *A feliratozás*. 823–850. In: Balázs Géza és mások szerk.: *Folklorisztika 2000-ben*. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára, I–II. ELTE BTK, Budapest, 2000

Bornemiszsza Yvó: *150 bordal*, é. n.. Összegyűjtötte és két hangra alkalmazta: ~. Kókai Lajos kiadása, Budapest (1888)

Király Lajos: *Vőfélyversek a somogyi lakodalomban*. Somogy Megyei Honismereti Egyesület, Kaposvár, 1997

Kovács Ákos (szerk.): *Feliratok falvédők*. Corvina, Budapest, 1987

rác: *Magyar borkultúra. Tízparancsolat és egy kis történelem*. Magyar Nemzet, 1999. szeptember 11. 22.

Rác János: *Kétszáz magyar szőlőnév*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1997 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 208.)

Verstár '98. – *a magyar líra klasszikusai – fél-száz költő összes verse*. Teljes szövegű keresés ötven költő mintegy tízezer versében. CD ROM, Arcanum Adatbázis

DÁRDAY NIKOLETT

FELEDVE

Kicsi Sándor András

A fogas és a süllő

Számos családnál a karácsonyi vacsora fénypontja valamilyen halétel. A hal az egyik legfőbb keresztény szimbólum: görög nevét, az *ikhthüsz*t a korai, görög nyelvű keresztények úgy tekintették, mint Jézus egyik körülírásának kezdőbetűiből összeállított szót. Jézus ezen körülírása a Iészusx Khrisztosz Theu Üiosz Szótér, azaz „Jézus Krisztus, a Megváltó Isten Fia”. A hal nemcsak karácsonyi, hanem általában böjti étel: a tehetős, de hitbuzgó keresztények, ha teheték, pénteken hús helyett mindig halat fogyasztottak.

A karácsonyi hal nálunk általában persze ponty, a szerényebb háztartásokban esetleg fele áron busa, a tehetősebb családok asztalára legalább kétszeres áron harcsa és fogassüllő is kerülhet. A magyar népi halismeretben érdekes módon ezt a halfajt hosszú ideig, legalább a XIX. század közepéig kétféle halnak tartották. Petényi Salamon János, a XIX. század nagy zoológusa, akinek idevágó feljegyzéseit Herman Ottó tette közzé, feljegyzéseiben öt olyan érvet is felsorakoztatott, amelyet a XIX. század első felében a halászok a természettudományos egybesorolással szemben felhoztak. „Minden balatoni halász azt állította, hogy a süllő és a fogas a következő okoknál fogva két faj: 1. hogy a fogas orra már ifjúkorában is hegyesebb, nyújtottabb; a hát domborodottabb; a fark karcsúbb; a kormányúszó szélesebb, mint a süllőé; 2. hogy a fogas is külön, a süllő is külön ívik; 3. hogy a süllők a Zala és a Mura vizében is teremnek, az igazi fogas ott nem fordul meg soha; 4. hogy a fogas a süllőnél jobb ízű; 5. hogy a fogas legalábbis 6 fontot nyom, holott a süllő legfeljebb 5 font.”

Amikor azonban Petényi azt mondta, hogy: „mutassanak hát egy fióka fogast”, a felelet ez volt: „Uram, az nincs soha a Balatonban!” (Herman Ottó: *A magyar halászat könyve 1–2*. Bp.: K. M. Természettudományi Társulat, 1887: 663-5 A fogas és süllő megkülönböztetését egyébként a későbbi néprajzi gyűjtések is sokféleképpen magyarázzák: egyesek szerint egyszerűen arról van szó, hogy a kétféle név miatt tartották őket két különböző halnak, mások szerint azért vették külön halfajnak a süllőt, hogy a fogas halászásának tilalma ellenére ezt legalább szabadon irthassák.

A *süllő* szó egyébként a magyar nyelv honfoglalás előtti, úgynevezett bolgár-török jövevényszói közé tartozik, s eredeti értelme ugyanaz, mint a fogas szóé, tudniillik a 'fog' jelentésű bolgár-török *söl* szó származéka.

A balatoni fogas húsa egyébként állítólag jobb, mint a folyamié. A balatoni fogas ugyanis majdnem kizárólag küszhállal és gardával táplálkozik, amit a tóban bőségesen és könnyen talál. A folyóban küzdelmesebb az élet, a hal nehezebben szerzi meg sokkal vegyesebb táplálékát: különféle halakat, békát, sőt patkányt, egeret.